

*

'אין ליהודי להתיימש משום דבר, בין בעניני הגוף כמו שאמרו (ברכות י סע"א) אפילו חרב חדה על צוארו אל ימנע מהרחמים, בין בעניני הנפש אפילו נשתקע למקום שנתשקע וחטא בדבר שאמרו ז"ל (זוה"ק ח"א ריט): שאין תשובה מועלת ח"ו או שתשובתו קשה, או שרואה עצמו משתקע והולך בענייני עולם הזה, אל יתיימש בעצמו לומר שלא יוכל לפרוש עוד, כי אין יאוש כלל אצל איש יהודי, והש"י יכול לעזור בכל ענין.

וכל בנין אומה הישראלית היה אחר היאוש הגמור דאברהם ושרה זקנים ומי מלל לאברהם הניקה וגו', שלא עלה על דעת אדם עוד להאמין זה, ואפילו אחר הבטחת המלאך ושרה הצדקת ידעה והאמינה דהש"י כל יכול ועכ"ז צחקה בקרבה, שהיה רחוק אצלה להאמין זה בידעה זקינת אברהם דטוחן ואינו פולט, כמו שאמרו (בב"ר מח). וכן זקנתה, ואם היה רצון הש"י לפקדם היה פוקדם מקודם, דלמעט בנס עדיף ולא עביד ניסא במקום שאין צריך, אבל באמת מאת ד' היתה זאת שיהיה בנין האומה דוקא אחר היאוש הגמור שלא האמין שום אדם ואפילו שרה שתפקד עוד – כי זה כל האדם הישראלי להאמין שאין להתיימש כלל דלעולם הש"י יכול לעזור והיפלא מד' דבר, ואין לחקור בחקירות למה עשה ד' ככה. וכן הישועה דלעתיד נאמר (ישעי' נג) מי האמין לְשִׁמְעָתֵנוּ וגו'. וכן אמרו (סנהדרין צו סע"א) דאין בן דוד בא עד שיתיימשו מן הגאולה. ועל כן אמר (ישעי' נא) הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם, דגם התחלת בניכם היה כן אחר היאוש.

ושוב מצאתי בתנחומא (פ' וירא) על פסוק 'וד' פקד' דבר זה ע"ש ואהניין.

ואברהם אבינו ע"ה ראש האומה הוא שפתח דבר זה שלא להתיימש משום דבר כשנשבה לוט וכבר נתיימשו כולם מלהציל, דעל כן אמר מלך סדום הרכוש קח לך – דכבר נתיימש בידי המלכים וקנייה אח"כ אברהם אבינו בשינוי רשות. ואברהם אבינו אזר עצמו עם שי"ח ילידי ביתו לרדוף אחר ד' מלכים. ובנדרים (לב סע"א) דהוא בגימטריא אליעזר, ומשמעות השם מפורש בתורה אצל משה רבינו ע"ה כי אלקי אבי בעזרי ויצלני וגו' שכבר היתה חרב פרעה על צוארו והש"י יכול לעזור גם אחר היאוש שאין להתיימש משום דבר. וזהו רמז מספר שי"ח בגימטריא יאוש עם הכולל, היינו שמספר זה הוא המוציא מידי יאוש, ומורה שהש"י עוזר מכל דבר שהאדם חושב להתיימש.

ונראה לי דזה דברי ההיא סבתא אתתא דהוה לאביה שי"ח עבדי כו' ע"ש, היינו דחשבה אולי סוברים כרבי שמעון (ב"ק קיד). דסתם גזילה יאוש בעלים, ובפרט עבדי ריש גלותא דתקיפי ואלימי ומי ידון עם שהתקיף, ואצל רב נחמן ורבנן שעמו הוי שינוי רשות ולפיכך לא השגחו בה, על כן אמרה דהוה לאביה כו' שהיא מזרע אברהם שהתאזר עם שי"ח עבדיו לעורר דבר זה שאין יאוש כלל, ולמה לא ישגחו בה להאמין לה שלא נתיימשה כלל כי גם היא מזרע אברהם אבינו בוטחת בהש"י כמוהו ויודעת שהש"י יכול לעזור נגד הכל, והיה לו לחוש לדבריה ושלא לישב בסוכה הגזולה' (מתוך דברי סופרים לר"צ הכהן, טז).

דף לב

'דעביד כהימנך'. נחלקו הראשונים בפירושו; האם מדובר על שדרה מופצלת הנראית כשתיים (רש"י) או על פירוד עלי התיזמת, שנתרחקו עד שנראים כשתיים (עפ"י הערוך והרמב"ם). יש מפרשים, דוקא ברוב

העלים פסול (וכן נראית דעת השו"ע תרמה). ויש אומרים אפילו לא נסדק אלא העלה האמצעי ונתרחב הסדר עד שנראה כשנים – פסול (ער"ן; רמ"א). וכן נקטו הפוסקים להלכה על פי שיטת הרמ"א שאפילו ארע הדבר במקצת העלה, בראשו בלבד – כל שנראה כשנים פסול (עט"ז ובהגר"א וש"א תרמה, ז). וכתב בלבושי שרד (על הט"ז סק"ט) 'שהעולם אין מדקדקים ובראותם נחלק התימות דהיינו עלה העליונה מעט בראשה – מכשירין, וכשהוא פחות מטפח אומרים דכשר לכולי עלמא. וטועים הם כי על פי הרוב כשנחלק בראשה אפילו מעט נתרחקו נעשו כהימנך, וזה לשיטת רמ"א פסול מדינא, ושיטת רמ"א הוא העיקר כמו שכתב הט"ז סק"ד בשם תרומת הדשן, ואין בזה הכשר זולת לשיטת המחבר דתלוי ברוב עלין – לכן צריך להשגיח על זה'.

ואולם המהרש"ם בהגהותיו לאורחות חיים (הובא בספר מועדים וזמנים ח"ב קכה) סובר שאין די בסדק הניכר לעין מיד אלא דוקא בריחוק גדול מאד פסול, ואין מצוי כל כך שיהא סדר בשיעור הימנך. וכן הורה הגרשו"א (ע' הליכות שלמה י, 1) שצריך שיהא נראה כשני עלים לגמרי בענין שאי אפשר לחברם. ולשואל אמר: אף שידוע שהגר"י הלוי ז"ל החמיר ביותר בזה, אנו אין נוהגים כן (שם). ויש המורים ובאים שכל שהעלה האמצעי נראה סגור כאשר מניחים הלולב על צדו – כשר (בשם הגר"מ רובין שליט"א, מו"צ בהר נוף).

נחלקה התימות, נעשה כמי שניטלה התימות ופסול'. יש מפרשים שנחלקו רוב העלים, רובו של כל עלה ועלה. ויש מפרשים אפילו נחלק העלה האמצעי בלבד. והקשו הראשונים הלא אמרו לעיל נסדק כשר כל שלא נעשה כהימנך, ואילו כאן אנו פוסלים בנחלק העלה האמצעי. וכתב הריטב"א (לא סע"ב): כאן מדובר כשנחלקה התימות רובה ואילו נסדק שכשר היינו במיעוטו [בדומה ל'הימנך' שהוא בראשו של העלה]. ועוד כתב לתרץ שאפילו נחלק מיעוטו פסול, ומה שאמרו נסדק כשר היינו כשנסדק לרחבו [דומיא ד'נקטם' שנקטם לרחבו]. וכתב הריטב"א: לפי זה ראוי לחוש כשהסדק לארכו שהוא מתרבה בכל שעה כשמנענעו, לפסול אפילו במיעוטו, 'וכן חוששין בעלי הנפש'.

יש סוברים שהואיל והטעם הוא מחשש שמא יתרבה הסדק, הלכך אם ידביק התימות במקום שנחלקה – כשר לדברי הכל (עפ"י הגרשו"א – ע' הליכות שלמה י, ה; ספר ארבעת המינים בשם הגר"י פ"ש זצ"ל).

ונראה שאין הכוונה משום חשש בעלמא על העתיד שמא ימשיך הסדק ולא אדעתיה, שהרי משעה שהגביה יצא ידי חובתו וביום השני אין פסול נחלקה התימות. אלא הכוונה היא כיון שהלולב מיועד לנענע בו ועי"כ מתרחב הסדק, נידון כבר עתה כאילו הוא פתוח רובו, שכל העומד להיסדק כסדוק דמי (שמעתי סברא זו מכ"ק אדמו"ר מאמשינוב שליט"א). ומכל מקום מועילה ההדבקה לכך שמעתה שוב אינו עומד להיפתח, וכמו שמצינו כן לענין שופר שנסדק לארכו (ע' או"ח תקפו, ח).

ויש מי שמפרש דברי הריטב"א באופן אחר; שהטעם שנתן שמא יתרבה הסדק, היינו לפי תירוצו הראשון שהפסול הוא רק בנסדק רובו אבל מיעוטו כשר, אעפ"כ מחמירים בעלי הנפש במיעוטו שמא יתרבה הסדק, אבל לפי התירוץ השני הריהו פסול מדינא אפילו בנסדק במיעוטו (עפ"י אר"י ליד ידי הגר"א שטראוס שליט"א. אך נראה שגם אם נפרש כן בדברי הריטב"א, סוף סוף נקט הריטב"א חומרא זו למעשה רק מטעם שמא יתרבה ולא מצד עצם הסידוק המועט, וא"כ בדין הוא שתועיל הדבקה אף לבעלי הנפש. ואולם בדעת הר"ן יש מקום לומר כן, שלפי המחמירים במקצתו הרי זה פסול מעיקר הדין כמו בחוטמו של אתרוג. כן צדד הגרשו"א, ומ"מ למעשה לא חשש כל כך לנחלק משהו (מובא בהליכות שלמה י סק"ח ובהערה 20).

(ע"ב) 'ציני הר הברזל'. 'ציני' – דק לי בארמית (כמו 'צנייתא דבבל' ועוד. וכ"פ רש"י במשנה). 'הר הברזל' – על שם שהם קשים (ער"ן במשנה. יתכן הכוונה שהחלק העצי שבהם מרובה על הרך, שהם דלילים בעלים ועליהם קצרים).

'... כדי שיהא לולב יוצא מן ההדס טפח... שדרו של לולב צריך שיצא מן ההדס טפח'. הר"ן דייק מלשון זו שגם אם ההדס גבוה משיעורו, צריך ששדרת הלולב תבלוט ממנו טפח. וכן כתבו הפוסקים (תרנ"ב).

כן כתב בשפת אמת לבאר דברי רש"י שנתן טעם ליציאת הלולב 'כשם שהוא גבוה במינו מכולן'. והלא במשנה שנינו הטעם כדי לנענע – אלא כתב זאת כנתינת טעם על יציאת הלולב מן ההדסים וערבות.

עוד אפשר לישוב שרש"י נתן טעם זה על עיקר דברי שמואל, קודם שפירשנו דברי המשנה 'כדי לנענע בו'. ועוד י"ל שטעם של ניענוע אין די בו בפני עצמו שהרי יכול לנענע גם בשלטה טפחים – אלא שהואיל ויש להבליט את הלולב מפני שגבוה במינו, לכך צריך שיוכר הניענוע בלולב מלבד ניענוע האגודה. תדע שאין הניענוע טעם לעצמו, שהרי לריו"ח מדובר על בליטת השדרה ואם היה הטעם משום ניענוע, אין הדבר תלוי בבליטת השדרה אלא בעלים.

ויש לברר לפי"ז האם הניענועים נאמרו רק בלולב או גם בהדס וערבה. ולפי צד זה הרי לדעת האומרים שצריך לכסס העלים, צריך לאגוד ההדס וערבה בענין שישאר בהם כדי כסכוס.

והנה פשט הדברים מורה שדין זה שיבלוט הלולב מההדס טפח – אינו מעכב כל שיש בו ארבעה טפחים. ולפי זה ניתן לפרש פשט המשנה 'לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר' ששלשה הוא שיעור ניענוע ואם יש בו מלבד הטפח שאוחז בו למטה, עוד שלשה לנענע – כשר [ווכינו לדין שאין צריך לאחוז כל המינים אלא די בנטילת הלולב לבדו, והשאר נלקחים עמו. אך צ"ע למאן דאמר לקיחה ע"י דבר אחר לא שמה לקיחה. וע' במש"כ להלן לו.]. אך כיון שאינו בולט משאר המינים למעלה [שהרי אם ננקוט שצריך ניענוע בכלם ושיעור ניענוע בשלשה, ע"כ רק הלולב בולט למטה לאחוז בו], לכך אינו לכתחילה אלא 'כשר'. ואולם מדברי שמואל ורבי יוחנן משמע שהלולב צריך לבלוט למעלה וכמו שכתב הר"ן, וזהו שהקשו בגמרא מדברי המשנה, כי דוחק הוא למקשה לפרש המשנה באופן של דיעבד – לכך מתקן 'וכדי...!'

'אימא וכדי לנענע בו כשר'. רש"י מפרש שהיוצא למעלה מן האגוד הוא המנענע. ולפי זה 'כדי לנענע' היינו טפח שהוא שיעור המתנענע. [וצ"ב מה מקור שיעור זה, ולמה סמך התנא שנדע זאת באמרו 'כדי לנענע'].
ואולם הרמב"ם בפירושו המשנה מפרש 'כדי לנענע' – כדי להחזיק בו לצורך הניענוע, והיינו טפח של האחיזה.

לפירושו זה יש לישוב מדוע לא נקט התנא שיעור הדס וערבה, ש"ל שהכל כלול במה שכתב 'לולב שיש בו שלשה טפחים' והיינו לולב ומינים שעמו שיעורם שלשה בנוסף לאחיזה כדי לנענעם, ודי באחיזה טפח בלולב (כנ"ל) לצורך זה, והרי שמענו שהדס וערבה שלשה.

'השתא עבות שלשה לא משכחינן'. משמע שצריך שיהא 'עבות' בכל שיעור שלשה טפחים. ואולם בדיעבד די ברוב השיעור, שרובו ככולו (עפ"י ראב"ד, מובא ברא"ש י). ויש שפסלו אף בדיעבד (טור או"ח תרמה בשם הגאונים).

ודעת בעל העיטור שאפילו קן אחד עבות בכל אורך ההדס כשר (וכנראה יש לפרש דברי הגמרא כאן לענין לכתחילה).

[ואם היה 'עבות' אלא שנשרו מקצת מהעלים, יש אומרים שאפילו נשר עלה אחד שוב אין זה 'עבות', ולכך אמרו בהמשך הגמרא 'באסא מצראה דקיימי שבעה שבעה כחד קינא דכי נתרי ארבעה פשו להו תלתא' – שלשה דוקא ולא פחות. ולפי זה לדעת הגאונים אפילו נשר עלה אחד מכל אורך שיעורו – פסול (ער"ן). ויש אומרים שכיון שמינן עבות הוא אלא שנשר עלה אחד – כשר שהרי רוב הקן קיים, ודייקן מדברי הגמרא בסמוך 'כיון דנתרי להו תרי, עבות היכי משכחת לה' – משמע הא נשר אחד עדיין 'עבות' הוא. רא"ה, מובא בר"ן]

א. מסתבר שאף לדעת הר"ן שכשנשר עלה אין זה 'עבות', אינו נידון כהדס שוטה מתולדתו שהוא כמין אחר לדעת כמה פוסקים, אלא שארע בו מאורע הפוסלו. ונפקא מינה שאף לפי דעת האומרים שאין נוטלים הדס שוטה בשעת הדחק מפני שהוא כמין אחר (רשב"ץ ח"ב רנב. וכן פסקו האחרונים) – נוטלים הדס משולש שנשרו עליו.

ב. זה שלכתחילה הצריך הראב"ד בכל השיעור, נראה שאינו דין תורה אלא מדרבנן, ושמו משום חיבוב מצוה הוא. וע' גם זבחים כו. שהצריכו לימוד מן הכתוב שלכתחילה תהא הבהמה כולה בפנים (כפרש"י ותוס') – משמע שבלא ילפותא די אף לכתחילה ברובה בפנים מדאורייתא, ומשום 'רובו ככולו'.

כיוצא בזה כתבו פוסקים לענין ארבע כוסות, שלכתחילה יש לשתות הכוס כולה הגם שרובו ככולו. וכשיושב אדם בסוכה ורגליו תחת השלחן הגבוה עשרה, יש לומר כיון שכך היא דרך הישיבה אין כאן חסרון משום חיבוב מצוה והידורה.

[ויש להעיר ממה שאמרו להלן לו. שאין צריך להמנע מלתחוב הלולב לתוך האגודה הגם שע"כ ינשרו עלים, שמין במינו אינו חוצץ – והלא מ"מ לכתחילה אין לעשות כן משום נשירת העלים. וצ"ל ששם מדובר מדינא ולא משום מצוה מן המובהר. ועוד יש להעמיד שיש שיעור הדס וערבה בלא החלק העלול לנשור].

דב אחא בריה דרבא מהדר אתרי וחד הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא. פירוש, כדי לקיים דבריו ולהראות לתלמידיו שהלכה כמותו, ואף על פי ששלשה העומדים בקן אחד עדיף יותר (ריטב"א. ובשפת אמת צדד פירוש אחר).

כיוצא בזה נהג אביו, רבא, לענין שני תבשילין בליל פסח, שאמר רב הונא 'סילקא וארוזא' והיה רבא מחזר אחר שני אלו הואיל ויצא מפיו של רב הונא (פסחים קיד:).

[ע"ע פסחים לט. רבינא אשכחיה לרב אחא בריה דרבא דהוה מהדר אמרירתא. א"ל מאי דעתך דמרירין ספי, והא חזרת תנן...].

'ענף עץ עבת – עץ שטעם עצו ופריו שוה. יש גורסים 'עצו וענפו' (הגהות מא"י שעל הרי"ף. נראה לכאורה שהכוונה כאן 'ענף' – העלים, וכמו בדרשה הקודמת 'ענפיו חופין את עצו'). ודרש מ'ענף עץ' שהוא כמותו (ר"ן).

*

'ידוע כי איסור לשון הרע הוא לומר דבר שהוא אמת אלא שאומרים אותו בכוונה להזיק. והנה האזהרה על לשון הרע הוא מפסוק **לא תשא שמע שוא**, כתרגומו 'לא תקבל שמע דשקר'. ולכאורה צ"ע דהאזהרה היא על לשון הרע והתרגום קורא זאת שמע דשקר, והלא לה"ר אמת הוא! ובהכרח עלינו להבין כי כוונה רעה עושה גם דבר אמת לשקר. ונמצא כי שקר אינו רק סילוף של עובדות אלא גם אם העובדות הן אמת אבל מספרים אותן בכוונה רעה – שקר הוא!

כעין זה מצינו בסוכה לב ע"ב בענין 'ענף עץ עבות' ששואלת הגמרא ואימא הירדוף? אמר אביי דרכיה דרכי נועם וליכא. רבא אמר מהכא האמת והשלום אהבו' – רש"י: 'זוה אינו לא אמת ולא שלום שהוא עשוי לסם המות', ובשלמא אינו שלום שהוא סם המות, אבל 'אמת' מה ענינו כאן? אלא כיון שתכלית הדבר הוא רע אין זה אמת. ממילא נבין גם ההיפך: הרש"ז מקלם נ"ע כתב 'שאינו משום לשון הרע למען הועיל להתלמד' (חכמה ומוסר ח"א מ' קגג עמ' רו). וכמוכן הכוונה בזה צריכה להיות טהורה לגמרי אך ורק לקבל תועלת אמיתית מהסיפור, כי אם יש איזו שהיא

שכתב שדוקא אם הוסיף שני בדי ערבה שהכפיל מצוותם – פסל, אבל הוסיף בד אחד לא פסל (עפ"י לחם משנה שם). ואין הדבר מוסכם (ע' אגרות משה ח"א יג. וע"ע באה"ל לד ושבת הלוי ח"א קעט, ג. ושם כתב עוד שאם הכפיל את כל המינים – לא פסל אף להרמב"ם).

ד. תנן, לולב של אשרה ושל עיר הנדחת – פסול. ופירושו: בכגון אשרה שבזמן משה רבינו, שהיו מצוים לשרפה בכניסתם לארץ (והרי 'כתותי מכתת שיעוריה'. רש"י), אבל לולב של עבודה זרה (כגון ששימשו בו לכבדה או עבודה בו. רש"י), לא יטול ואם נטל יצא (רבא).

א. לפי פירוש אחד בתוס' (וכן פירש הר"ן), מדובר בעבודה זרה של נכרי שיש לה ביטול [ובשאר ימות החג שאין צריך 'לכם'], אבל בשל ישראל – אין לה ביטול עולמית וצריך לאבדה הלכך פסולה (והקשו התוס' על פירוש זה).

והראב"ד פירש אפילו ביום טוב ראשון ובשל ישראל, ומדובר במשמישי ע"ז והע"ז עצמה ביד גוי, שהואיל ויכול הגוי לבטל הע"ז, ממילא מתבטלים גם משמשיה שביד ישראל (והר"ן פסק בדבר שמא אין מועיל להם ביטול. ולכאורה קשה בלא"ה הלא ישראל מצווה לאבדם בכל רגע, ומדוע לא יחשב משום כך 'כתותי מכתת שיעוריה', הגם שיש אפשרות רחוקה שהגוי יבטל הע"ז. ושם מדובר רק באופן שאין יכול לאבדו בפועל, כגון שנטל הלולב מהנכרי לזמן ומחוייב להחזירו).

ולפירוש אחר בתוס' מדובר אפילו בשל ישראל ובאילן שנטעו ולבסוף עבדו, וכדעת חכמים (בע"ז מח) שלא נאסר להדיח אא"כ נטעו מתחילה לכך. ולדעת רבא יצא בו אפילו ביום טוב ראשון, שנחשב 'לכם' מפני שמותר להדיח. ואולם לפי לשון אחת בגמרא (שם) הדבר ספק האם כשר למצוה או פסול משום מיאוס.

ורבנו תם פירש שמדובר לאחר ביטול דוקא [ואעפ"י ככתחילה לא יטול משום שמואס להשתמש בו למצוה], אבל קודם ביטול – לא יצא (וכן כתב הכסף-משנה בדעת הרמב"ם [לולב ח]). וע"ש בשער המלך ובשו"ת פרי יצחק י. ואולם הרשב"א והר"ן נקטו שלאחר ביטול כשר לכתחילה. ובעה"מ כתב שבין קודם ביטול בין לאחר ביטול כשר ולכתחילה לא יטול. ולאחר ביטול יכול לזכות בה ולצאת אף ביום הראשון. והוזכרה דעה זו ברמ"א (ע' או"ח תקפו, ג. תרמט, ג. ואולם בשעת הדחק שאין לו לולב אחר יש לסמוך על רוב הפוסקים שיצא אפילו קודם ביטול, ואפשר שצריך גם לברך עליו, ואם יודמן לו אח"כ לולב אחר – יטלנו שוב בלא ברכה. עפ"י משנ"ב ושעה"צ תקפו שם).

ב. לולב של איסורי הנאה [שאינו מיועד לשריפה], מתבאר מתוך דברי התוס' (לה. ד"ה לפי) שפסול ביום הראשון משום שאין בו דין ממון ואינו בכלל 'לכם' (וכן דעת רש"י וראב"ד שם). ויש חולקים (עפ"י ריטב"א שם; מגן אברהם תרמט סק"כ בדעת הרמב"ם).

דפים לא – לב

ס. מה דין הלולב באופנים דלהלן?

א. נקטם ראשו.

ב. נסדק.

ג. כפוף; קוויץ; עקום, דומה למגל; חרות.

ד. נפרצו עליו; נפרדו.

ה. ניטלה התיומת או נחלקה.

ו. לולב דליל עלים; לולב שעליו עולים בצד אחד בלבד.

רכח

א. נקטם ראשו – פסול.

לדעת הראב"ד, נקטם ראש השדרה. והרא"ש חולק וסובר שאפילו נקטמו ראשי העלים בלא השדרה פסול, וכן נקט בשלחן ערוך, שנקטמו רוב העלים העליונים. והתוס' (כט:) צדדו אף בנקטם התיומת [אך כשיש שתי תיומות לא נפסל אלא אם נקטמו שתיהן]. וכן נקטו המגיד-משנה והר"ן להחמיר ולפסול. וכן פסק הרמ"א. וכן כתב הריטב"א להחמיר בנקטם ראש עלה האמצעי אפילו בכל שהו. וכן דעת הגר"א להחמיר. ואולם אין דין זה ברור באחרונים, ולכן במקום הדחק מקלים בזה (עפ"י שער הציון תרמה, כח). וכשאין אחר, מברכים על הלולב אפילו נקטם עלה האמצעי [יש אומרים: דוקא נקטם מקצתו אבל לא רובו. וי"א אפילו נקטם כולו]. אבל נקטמו רוב עליו – אין לברך עליו אף לא בשעת הדחק אלא במקום שנוהגים לברך על כל הפסולים בשעת הדחק (עפ"י רמ"א תרמה, ומשנ"ב).

ב. רב הונא אמר שלולב שנסדק כשר. והקשו על כך מהברייתא ואמר רב פפא שהברייתא פסלה באופן שנעשה כ'הימנך' (= כלי של סופרים בעל שני ראשים).

א. פרש"י: לא שנסדקו ראשי העלים או השדרה אלא הלולב גדל כמין שתי שדראות, מחצית עלים לכאן ומחצית לכאן.

והערוך פירש שעלי התיומת נפרדו זה מזה. וכ"כ הרמב"ם, שנתרחקו שני סדקיו עד שנראו כשנים. ופירשו הפוסקים (ט"ז והגר"א ושא"א תרמה, ז – עפ"י הר"ן) שאפילו נסדק רק מקצת מהעלה האמצעי ונתרחב הסדק עד שנראה כשתים – פסול. ויש מפרשים אפילו לא נחלקה התיומת כלל רק העלים הסמוכים לה נחלקו ממנה עד שנראה כשנים (עפ"י מגן אברהם).

ב. בשיעור פירוד התיומת עד שנראה כשתים, יש מחמירים בדבר והזהירו שעל פי רוב כשנחלק בראשו אפילו מעט נתרחקו ונעשו כ'הימנך' (עפ"י לבושי שרד תרמה). ויש אומרים דוקא ריחוק מרובה מאד זהו שיעור 'כ'הימנך' ואינו מצוי כל כך (עפ"י מהרש"ם).

ג. כפוף (שראשו שוחה ונכפף), קוויץ (רש"י: שיוצאים בשדרתו עוקצים כמו קוצים. הערוך: שנצמת ונכווץ. וכן י"ג: 'כוויץ'), עקום דומה למגל – פסול. ודוקא עקום לפניו אבל לאחוריו כשר, שכן ברייתו (רבא). ואם נתעקם לצדדים, נחלקו שתי לשונות בדברי רב נחמן אם כלפניו הם או כלאחוריו. חרות (– קשה, שנעשה חריות) – פסול. דומה לחרות (התחיל להתקשות ועדיין לא נעשה עץ) – כשר.

א. הריטב"א כתב שהוא חושש לאותם לולבים שראשי עליהם כפופים, אפילו רק ראש עלה אמצעי. 'ואין לי טעם ברור להכשיר'. וכן מבואר בר"ן. ואילו הרא"ש (בתשובה כד, י) כתב שלא מסתבר להחמיר בו, שכפיפת הראש אין נקראת כפיפה ואין להוסיף על הפסולים שמנו חכמים – 'אני אוהב אותו יותר לצאת בו לפי שאין העלין נחלקין ותיומתו קיימת'. ויש שלא גרסו 'כפוף' בין הפסולים, וסוברים להכשיר מפני שדרך גידולו הוא (ע' במאירי ובספר המכתם).

ב. הפרי-מגדים מסתפק לפסול לולב שעליו מהודקים ביותר שהרי הוא כעץ (ע' הליכות שלמה י הערה 2 שברשימת ההידורים שרשם הגרשו"א לעצמו, כתב שלא יהיה כפות כעץ).

ד. נפרצו עליו – פסול. נפרדו – כשר. רבי יהודה אומר: יאגדנו מלמעלה (כפת תמרים – כפות).

א. רש"י מפרש 'נפרצו' – נתלשו, שאינם מחוברים לשדרה אלא על ידי אגודה. 'נפרדו' – מחוברים הם אלא שנפרדו לכאן ולכאן כענפי אילן.

והתוס' חולקים ומפרשים 'נפרצו' – שהעלים מחוברים לשדרה אלא שנחלק כל עלה ועלה לשנים (וכ"פ הראב"ד וכן הסכים הר"ן). ויש מפרשים: שנדלדלו העלים מהשדרה שאינם עולים עמה אלא תלויים למטה (ערי"ף; מגיד משנה; רמ"א תרמה, ב). וכן אם נעקרו ממקום חיבורם בשדרה ועדיין מעורים קצת, אעפ"י שאינם תלויים למטה (משנ"ב שם).
וברוב העלים מדובר (תוס' עפ"י התוספתא; ר"ן). ואם השדרה מגולה פסול אפילו בנשירת מקצת עלים (ר"ן).

ב. בספר אור זרוע (מובא בהגהות אשרי) כתב שאם נפרדו עליו משדרתו, יאגדנו מלמעלה שיהיו העלים עולים מן השדרה, וכשר.

והר"ן פירש שלדעת תנא קמא כיון שראוי לכופתו – אין הכפיתה מעכבת. אכן אם נתקשו רוב העלים באופן שאי אפשר להצמידם לשדרה – פסול. וכן הובא בפוסקים (טור ב"י ורמ"א תרמה, ב, 4).

ה. ניטלה התיומת – פסול (רבי יהושע בן לוי). נחלקה התיומת – נחלקו שתי לשונות בדברי ריב"ל אם כשר אם לאו.

א. רש"י ותוס' (כאן ובב"ק צו.) מפרשים 'נחלקה התיומת' – ששני העלים העליונים העולים מהשדרה נחלקו זה מזה ונסדקה השדרה עד העלים שלמטה מהם. וכן נקט בספר אור זרוע (ח"ב שו. וכתב שסומך על כך למעשה).

ובה"ג מפרש: שנחלק העלה האמצעי, הדבוק בגבו.

ב. להלכה נחלקה התיומת פסול, כלשון אחרונה. יש מפרשים: שנחלקו רוב העלים, ברובם, אבל נחלקו מקצת העלים, אפילו נחלק העלה האמצעי – כשר (עתוס' ב"ק צו; טור וב"י תרמה, ג כפי שפירש במשנ"ב). ויש מפרשים שנחלק העלה האמצעי [ואם הם שנים, אף אם נחלק אחד מהם. ב"ח וא"ר] עד השדרה (רמ"א, עפ"י תרומת הדשן צב. ושם כתב 'נחלקה עד למטה מן העליון'). ורובו ככולו, אבל נחלק מקצתו אין להחמיר כלל (הגר"א).

ולכתחילה מצוה מן המובחר נוהגים ליטול לולב שלא נחלק העלה העליון כלל, כי יש מחמירים אפילו במקצת [שע"י הנענועים רגיל להיסדק כולו. ולדעה זו י"א שאין להחמיר אלא בטפח וי"א אפילו במשהו]. על כן אם יש לו לולב אחר, טוב יותר לברך עליו, אבל מדינא אין לחוש לזה כלל כל זמן שלא נחלק רובו. ואין צריך לברך על לולב חברו משום כך (עפ"י משנ"ב שם).

ג. בשאר הימים, נחלקה התיומת – כשר (אחרונים, משנ"ב תרמה סקי"ז).

ד. עלי התיומת שאינם שוים ברחבם; כל שהחלק הצר מכסה את רוב רוחב העלה הרחב – שפיר דמי. וכן הדין כשעלה אחד נמוך מעט מחברו – כשר (עפ"י הליכות שלמה י, ד).

ה. לולב בעל שתי תיומות, יש מהגאונים שפסלוהו (עתוס' ורא"ש כאן ותוס' ב"ק צו.). ואין כן דעת שאר הפוסקים. ובבכורי יעקב (תרמה סק"ט) כתב שלכתחילה יש לחוש בדבר. והמנהג להכשירו לכתחילה, ומ"מ הידור יש בדבר להקפיד על עלה אחד (עפ"י הליכות שלמה י, א).

ו. שנינו: ציני (= דקלי) הר הברזל – כשרה. פירוש, לולבים שהעלים שלהם מועטים וקצרים. ואמר אביי (וכן סייעו מהברייתא): לא שנו אלא שראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה, אבל אין ראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה – פסול.

מרש"י במשנה משמע שפסולו משום 'הדר' כששדרתו מגולה. וכן כתב הלבוש (הובא במשנ"ב תרמ"א סק"כ). וכ"מ מפשט לשון הירושלמי המובא ברא"ש סי' ב לענין לולב שנשרו עליו ושדרתו ערומה. ויש שצדדו לומר שאין שם 'לולב' עליו, כדין לולב שנפרצו עליו עד ששדרתו מגולה (ער"ן והו"א ובה"ל ר"ס תרמ"א), ושמא יפסול אף במקצתו לפי דעה זו (ע' אר"י ש"ר).

לולב העולה בהוצא אחד – בעל מום הוא ופסול.

פרש"י: שכל עליו מצד אחד. ויש מפרשים: שעליו אינם כפולים אלא אחת אחת מתחילת ברייתם (עפ"י רמב"ם ועוד).

האופן הראשון, פסול כל שבעת הימים. והאופן השני – ספק (עפ"י ריטב"א, מובא במשנ"ב תרמ"א סק"ג).

ויש מי שפירש, שעלה אחד בלולב עולה מעיקרו עד ראש שדרו, וכיון שנשתנה משאר לולבים – בעל מום הוא ופסול (תשובת שר שלום גאון סב, ומובא ברא"ש).

דף לב

סא. מהם שיעורי הדס וערבה ולולב?

אמר רב יהודה אמר שמואל: שיעור הדס וערבה – שלשה (טפחים). ולולב – ארבעה, כדי שיהא לולב יוצא מן ההדס טפה [כדי לנענע בו]. ורבי פרנך אמר רבי יוחנן: שדרו של לולב צריך שיצא מן ההדס טפה.

רבי טרפון אומר: באמה בת חמשה טפחים. ופירש רב דימי שיעורו לחומרא; אמה בת ששה טפחים (היא האמה הרגילה), עשה אותה בת חמשה (טפחים גדולים), שלשה טפחים מהם להדס. ורבינן פירש לקולא; אמה בת חמשה טפחים (בינוניים), עשה אותה לששה (טפחים קטנים), צא מהם שלשה להדס. רב הונא מסר משמואל שהלכה כרבי טרפון [ופירשו דבריו כרבינן, ששיעורו טפחים ומחצה בינוניים], ואף על פי שאמר שמואל שיעור הדס וערבה שלשה – לחומרא לא דק.

א. יש מן הגאונים שנקטו כרבי טרפון ולחומרא. ואולם הריצ"ג הרא"ש והר"ן נקטו לקולא כרבינן וכפי שנקט שמואל, לשער שלשה בטפחים קטנים [ונחלקו הדעות לשיטה זו בטפח העודף של הלולב, האם גם הוא משתער בטפחים קטנים או בבינוניים. והובאו שתי הדעות בשו"ע תרנ"א]. ויש פוסקים כתנא קמא ששיעור ההדס שלשה טפחים רגילים שהם י"ב אגודלים (עפ"י רמב"ם ז, ח, הוה"ה בשו"ע כדעה שניה). וכתב הרמ"א שכן נוהגים לכתחילה.

והלכה כרבי יוחנן שדרו של לולב צריך לצאת מן ההדס טפה. וכתב הר"ן שאם ההדס ארוך יותר משיעורו צריך להגביה הלולב שתהא שדרתו בולטת טפה מההדס. וכן משמע מלשון הרמב"ם (מגיד משנה). וכן נקטו הפוסקים (או"ח תרנ"ב).

ב. שיעור שלשה טפחים בהדס וערבה וארבעה בלולב, הרי הם מדאורייתא, מהלכה למשה מסיני כשאר שיעורים (עתוס' ז: ד"ה סיכך. וכן נקט בשפ"א). ויש מי שצדד לומר ששיעור הטפח הנוסף בלולב אינו אלא מדרבנן כדי לנענע בו (עפ"י ערוך לנר גדה כו בדעת הרא"ש. ע"ע באור הלכה תקפו, ט ד"ה ד' גודלים).

ג. שיעור הדס שאמרו – בעץ מלבד העלים [כשם שאמרו בלולב לרבי יוחנן] (עפ"י ריטב"א, והובא במשנ"ב תרנ"א, וכן משמע בר"ן [ד"ה נקטם] אך אין הוכחה משם אלא שהעלים היוצאים למעלה מראשו אינם בהשבון, אך למטה יתכן שאין למדוד אלא ממקום העלים משום שרק משם הוא 'עץ עבות']. וכן כתב בשפת אמת מעצמו. ובספר בכורי יעקב נשא ונתן בדבר. וכן הטפח העודף בלולב על ההדס, מודדים משררת ההדס ולא מקצה עליו. וצ"ע בפוסקים (שפת אמת).

סב. איזהו 'ענף עץ עבות' הכשר למצוה?

הדס 'עבות' כשר, ושאינו עבות פסול. ופירש רב יהודה 'עבות' – שעומדים שלשה שלשה עלים בקן (רש"י: 'יוצאים מתוך עוקץ אחד. וכתבו התוס' שחומרא גדולה היא כי אין זה מצוי. וכתבו שמה אין הכוונה לעוקץ אחד ממש אלא כשהם סמוכים ודבוקים זה בזה נקרא 'עוקץ אחד'). רב כהנא אמר: אפילו שנים ואחד (שני עלים מעוקץ אחד, ועלה אחד מלמטה עולה ורוכב על השנים. רש"י ור"ן). רב אחא בנו של רבא מהדר על שנים ואחד הואיל ויצא מפי רב כהנא. אמר לו מר בן אמימר לרב אשי: לאותו הדס היה קורא אבא 'הדס שוטה'.

א. כתבו הראשונים עפ"י פשט הגמרא, צריך שיהא 'עבות' בכל השיעור הנצרך. יש מהגאונים שסוברים לעכב (וכ"כ הר"ן בשם הרא"ה, שאם יש קן אחד שאינו עבות – פסול). והראב"ד כתב שבדיעבד כשר ברוב השיעור, שרובו ככולו. ויש מהראשונים שהכשיר אפילו בקן אחד שיש בו שלשה עלים (עפ"י בעל העיטור). והיו מקומות שסמכו על כך למעשה, שלא היה להם הדסים אחרים (ע' תרומת הדשן פסקים וכתבים רנט ובש"ת מהר"ק מא). ואולם הסכימו הפוסקים (ע"ש ובש"פ) שאין למנהג זה יסוד בהלכה, אלא למצוה צריך שיהא עבות כולו, ולעכב די ברובו, ואפילו אינו בראשו (תרמו"ה).

ואפילו הדס גדול שרובו אינו 'עבות' אבל רוב השיעור הנצרך עבות – כשר (ב"ח). ובפרי מגדים מסתפק האם מועיל אפילו במפוזר לאורך ההדס או צריך שיהא עבות ברצף אחד. ובבכורי יעקב מיקל בזה. (מובא בבאור הלכה שם).
ואין חילוק בין יום טוב ראשון לשאר הימים לענין 'עבות' (עפ"י ר"ן).

ב. נשר עלה אחד מכל קן, לדעת הרא"ה לא בטל שם 'עבות' ממנו. והר"ן כתב להחמיר בדבר. [אך גם לשיטה זו, אם ברוב השיעור נשאר עבות, אפילו נשרו כל העלים שבמיעוט – כשר עפ"י משנ"ב תרמו סקי"ח].

ג. גם אם העוקצים של שלשת העלים אינם במישור אחד ממש, אם אך אפשר למתוח קן אחד בין שלשתם בתחילתם, שפיר דמי (עפ"י חדושים ובאורים סי' ה בשם החו"א; הסכמת הגרש"א לספר ארבעת המינים. ופעמים אף כשאין קו שווה שפיר דמי אלא שתלוי הדבר בטביעות עין של המראה הכללי וקשה למסור כללים ברורים בדבר. ע' הליכות שלמה פ"י הערה 43 בשם הגרש"א).

ד. הרש"ש כתב שאם העלים אינם שוכבים על הקנה – פסול. ובספר בכורי יעקב כתב שאמנם הידור הוא לו שהעלים זקופים וחופים את הקנה אבל אין הדבר מעכב, ואפילו הם נוטים למטה – כשר.

ה. הדס שראשו רך – כשר למצוה (הגרש"א, מובא בהלכות חג בחג. ואמר שאין לחוש למש"כ בספר אגלי טל שלרש"י והראב"ד יש לפסלו אם אין שם עץ קשה כשיעור הדס).